

նոցը այս ստակալի վտանգէն ազատ մնաց ։ Օտիւս պետ մետամախայլ փաշան ալ Պ. Պրիճձօյին ինչ նը պատու պէտք եղաւ ընելու նէ սիրով ըրաւ ։

Ղիզլիթի եկեղեցին ու խառնակիւն ալ ինքնաշէն նպատակէր տղատեցան . ուստի այս երկու տեղէն ալ շնորհակալութեան նամակ գրեցին մեծապատիւ ծովապետ փաշային ։ Այս լուրը մոռցեր էինք անցեալ շաբթու հրատարակելու ։

— Կիրակի 28 դեկտեմբեր մէկ հոռմի նընջեց եալ մը Պէյօղլուի գերեզմանը կը տանէին . հետը շատ մը ապաշխիւ ու ուրիշ հոռմներ դանուկելով ։ Յայտնի է որ ապաշխիւ հոռմները ինկիլիզի հպատակ են ։ Ինկիլիզի դեսպանատան երեւելիներէն մէկը ձիով անցնելու ատեն ճամբան անանկ բերաւ որ մեռելին սուղեւէն անցնի . սուղեւէն գացողները նշանացի հասկըցնել ուղեցին որ մէկդի կենայ . կամ քովի փողոցներուն մէկը մանէ ։ Սարգը կամ չի հասկըցաւ , կամ հոգ չըրաւ , իր ճամբան կը շարունակէր . ապաշխիւ հոռմները վրան վաղցցին , տակից ձեռքի խոտակաւ մէկ քանիկ զարկաւ . բայց ուրիշներ ալ վրայ հասան , մարդը ձիէն վար ձգեցին և աղէկ մը ծեծեցին , վերադարձին ալ . բայց վերքը թէթեւ բան մըն էր . մարդը հաղիւ ձեռքերնուն ազատեցաւ և ինկիլիզի դեսպանատանը ապաւինեցաւ . և ատենադպրին (քանչիլիքին) իմացուց , որ մարդ հանց , այն ապաշխիւ հոռմներուն շատը բռնեւ տուաւ և բանտը դըրաւ ։ Այս հոռմները մարտադրաբէ մէջ ամէն չարութիւն կ'ընեն . ինկիլիզի դեսպանը հոգ չընէր զսպելու . իրեն մարդոցը դպչելին աղէկ եղաւ որ կարելի է թէ ասիկց ետքը դանկ քիչ մը զսպելու հոգ տանի ։

— Իրագրոյ նախնական թիւերուն մէկուն մէջ իմացուցեր ենք մեր ընթերցողացը , իսկան կոմսին և Պ. Իօմէնի Պոսէյին Նորեստան երթալը . Պ. Իսկանը քանի մը օրէ ՚ի վեր Պոսէ հասեր է , և անցեալ շաբթու մէկնեցաւ հոսկէ փարիզ երթալու համար . որպէս զի Նորեստանի Սարսիլ ներուն հանգիստ վիճակին վրայօք ստացած տեղեկութիւնները Վաղրիայի տեղութեանը հաղորդէ ։

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳԱՂԱՂԻԱ ։ Փարիզու վալ Խը իրա ըստած հիւանդանոցը խիստ հեռու երկիրներէ եկած մէկ օտարական մը կայ այս օրերս , որ այն երկիրներէն Պոսեստա եկող մարդոց առաջինն է , և այս է Վալհի — Լաշինէ , որ Ուլիսիայի Վալիլի կողմէն ծնած է , և Իօմէնի թաղանձիւնի ալ ազգականներէն է ։ Այս երիտասարդս որ 16 տարեկան է , Վալիլիին Պոսեստա գալու համար իրանի նաւը մտած ատեն նր կատարեալապէս առողջ վիճակի մէջ էր ։ Արիւշ գաղիւններուն տղոց հետ այս ալ Պոսեստա կուգար կոր , եւրոպացւոց գիտութիւնները և քաղաքական կրթութիւնները սորվելու համար ։ Վալիլի քաղաքէն դէպ ՚ի Վալիլիանեան նեղուցը երթալի իրէն Վալհի — Լաշինէ մէկ հարբուխի (նեվալիլի) մը բռնուեցաւ . որ Հոռն հրահանգներ անցնելէն ետքը շատ մեղմացաւ , հասարակածին մօտենալով և Նորեստան կղզիներէն զատուելու ատենը նոյն հիւանդութիւնը նորէն սկսեալ առաջինին պէս սաստկութեամբ , և այն հիւանդութեամբ եկաւ մինչեւ Պոսեստայի ծովեղբորը ։

Փարիզ հասնելէն ետքը շատ ատեն չանցաւ , որ

գաղիւնները ութը մէկէն իւր հիւանդութեան բռնուեցան (նեվալիլի հիւանդ) . և ասոց ամէնէն ծանրէկ բռնուածը Վալհի — Լաշինէն ըլլաւ լով վալ Խը իրա հիւանդանոցը տարուեցաւ ։ Ինեղձ երիտասարդը կ'երեւէր որ թորախտութեան (վէրէմի) պիտի բռնուի . և հիւանդութեան պատճառը յայտնապէս օգտն յրատարակելու եղած է ։ Վալիլի կղզին հարաւային լայնութեան 17 աստիճանին տակն է . Վալհի — Լաշինէն այն կղզիէն ելած ատեն նը շատ աղէկ էր . բայց այլ և այլ աշխարհաբաւ կան լայնութիւններէ անցնելով հիւանդութիւն եկաւ վրան , որ խիստ թէթեւ աստիճանէ սկսեալով ետեւէ ետեւ շարացաւ և սաստկացաւ ։ Փալիլիու օդը որ ամիս մը կայ որ բաւական ցուրտ կ'ընէ կոր , աւելի վնաս ըրաւ ասոր ։

Այս ինեղձը թորախտութենէ ազատ պահելու համար բնապէս մէկ ճամբայ մը միայն կայ . որ է իւր երկիրը խրկել . և հիւանդութեան ծանրութիւնը յընդհանրով շատ ալ աշխատեցան յորդորելով կամքը շինելու . բայց ինքը կը յամառի , Վալիլիի դաւանալ չուզեր ։ Կամքը այն է որ իր երկրին գեղեցիկ արեւը և իր ընտանիքը տեսնելէն առաջ Փալիլիու մէջ բան սորվի . որովհետեւ այնքան երկար ճանապարհորդութիւնը միայն ասոր համար ըրած էր ։

ՃԵՋԱՅԻՐ ։ Վրո — Իւլ — քատերը որ մինչև հիւսիս Վաղրիայի տեղութեան հնազանդիլ չուղելով անոր դէմ կը կենար և շատ ալ վնասներ կը հասցնէր զօրացը , վերջապէս հնազանդելու պարտաւորելով անձնատուր եղաւ դեկտեմբեր ամսին ըսկիլիները և նոյն ամսին 13 ին ալ Վրոմոն անուն շոգենաւով իւր ընտանիքովը ու երեւելի գինակիցներովը փարիզ խաւրուեցաւ ։

ԳԵՐՄԱՆԻԱ ։ Միհալի իշխանութեանը ժաւանգ իշխանը Լեօքօյը Պրետերիք , որ Միհալի Վեօգէնի մեռնող դքսին եղբոր որդին էր , այն դքսութեանը ժաւանգ եղաւ . որովհետեւ յիշեալ մեռնող դուքսը ժաւանգ չունէր ։ Այս իշխանութեան մէկ ճիւղն ալ Միհալի Պրետերիքի Շառմուրիլի իշխանական տունէն էր . որուն արու ժաւանգները 1812 թուականէն ՚ի վեր հատած են . և հիմալուան դուքսը Վեքսանդր դուստի չունէ . նալու համար , այս ալ մեռնելէն ետքը Միհալի Պրետերիքի Շառմուրիլի դքսութիւնը և Միհալի Տէսաուրի իշխանութիւնը մէկ մարդու ձեռք կ'անցնի ։

— Պոսեստա քաղաքէն կը գրեն . այս օրերս (նոյեմբեր 27) մէկ կարգուիլ մը եղաւ . որուն նը մանը տեսնուած չըլլալով նոր բան ըլլալուն համար գրելու արժանի է ։ Ստամբուլէ Ռայիլիսիայի , որ Հէսսէ Քասէլի մեծ դքսին անհարադատ աղիլի կընէ , առաջ մէկ անգամ մը Ռայիլիսիայի կոմսին հետ կարգուած , և ետքը անկէջ զատուած էր , և Վլադիմիրին հետ կարգուեցաւ , որ կառավարութեան խորհրդարանի անդամներէն էր ։ Վրիկայ երկու տարի մը կայ որ մեռաւ ։ Հիմայ կինը նորէն իրեն առաջին երկանը հետ կը կարգուի ։ Օտտուէլ նուն պատճառն ալ զարմանալի է . տեղութեան կառավարութեանը քանի մը կերպերուն վրայ երկի կնիկի մէկ կարծիքի վրայ չեն զեղր . և թէպէտ կոր նար ըլլալ որ երկուքը ասանկ իրենց չվերաբերած բանի մը վրայ տարբեր կարծիքներ ունենալով ալ իրարու հետ սիրով վարուին , բայց ասոց այս չեն կարողացեր ընելու , զատուէր են ։ Հիմայ այն տարբեր կարծիքներուն առաջինը վերցած ըլլալուն համար ասիկց ետքը կրնան առանց զատուելու մէկ տեղ ապրելու , թէ որ ուրիշ անանկալ պատճառ մը չեղէն ։ Այնք իրարմէ զատուէր են նէ հետաքրքրական բանէր գիտնալ թէ զատուելին վաւերացնողը սուրբ գրոց մը խօսքին համեմատ գտաւ ասոց առանկ պատճառով մը զատուելին . բայց լրագիրը առիկայ չէ նշանակած ։ Նորադնդ կրօնը ամուսնութեան կապը ասանկ թուելներով բարուց մարդուէ ալ շատ մեծ վնաս ունենալը բնութեւ կարօտ բան չէ ։

ՌՈՒՍԼԱՆԴ ։ Տան տարի մը կայ որ քանի մը գործարաններ հաստատուած են գաղտուկ Ռուսաստանի քանի մի տեղերը , որ հոն Պոսեստայի աղէկ գինիներուն նմանը գինի կը շինեն և կը ծախեն ։ Ռուսները Ֆրանսիոյ գինին շատ կը սիրեն . ուստի այս գործարանները բանեցնողներն ալ շատ ստակ կը շահին . որովհետեւ մէկ տարուան մէջ այնքան գինի կը հանեն ծախուէ որ Պոսեստայէն բուր Ռուսաստան այնքան գինի չի մտներ ։

Այս շինծու գինիներուն համար ատեն մը Ռուսաստանի հարաւային կողմէն ելած վար տեսակ գինիները գործ կ'ածէին . բայց ետքը ուրիշ օտարոտի նիւթեր ալ բանեցնել սկսան , որ առողջութեան շատ կամ քիչ վնասակար է ։ Կառավարութիւնը

տեղեկանալով հարկ սեպեց այս վնասակար բաներու առաջը առնել , ասանկ գինի շինող ծախողներէն շատ տուգանք առնել և երկար ատեն բանտը դնել կանոն և սահման դնելով ։

Այս պատժներս ՚ի գործ դրուելով ալ երեւելի օգուտ մը չի տեսնուեցաւ , ուստի կառավարութիւնը հիմայ հարկ սեպեց գինի շինելը բոլորովին արգիլել , և գործարանները գոցել ։ Այստեղական հրովարտակ մը եղաւ , որ հրաման կ'ընէ որ իր երկրին մէջ բնաւ մէկ տեղ մը ասանկ գործարան չի շինուի . և շինուածներ ալ կան նէ գոյուին և անհնազանդ գտնուողներուն վրայ տուգանք կը դրնէ 200 էն մինչեւ 500 ռուպլի (3400 ռուսական մինչեւ 8500 ռուսական) ։ Վրիկց ետքը այս հրամանիս դէմ շինուած գինիի գործարանները պիտի փուլ ջրնեն . ասանկ որ գետնի հաւասար պիտի ըլլայ . չենքի նշան ամենեւին պիտի չի թողուի . և գործիքները պիտի այրեն կամ ուրիշ ինչ և իյէ կերպով պիտի ոչնչացնեն ։

ԲՐՈՒՍԻԱ ։ Սակտեպուրի քաղաքէն մէկ օրագիր մը կը գրէ հակամբեր 24 ին ։

« Նոյա շաբթու երկու բան պատահեցաւ , որ հիմալուան ատենիս Վրուսիայի կրօնական պատմութեան վերաբերեալ երեւելի բաներ են ։ Կիրակի օրը Պ. Ուշիլի բրթեպաւն քարոզիչն տուած մէկ քարոզին մէջէն ժողովուած 80 տեսակ նոր և չի լուած հերետիկոսութիւններու ցանկ մը անցաւ ձեռքերին . ասոց ժողովուած են բրթեպաւններու կրօնական ժողովքին կողմէն դրուած մարդոց ձեռք ։ Նշեկուան օրը որ էր շաբաթ , իրկիւնը ուշ ատեն թագաւորը որ նոր եկած էր , քաղաքին կառավարութեան խորհրդայն անդամները իր քովը կանչեց . քաղաքին պատգամաւորները և եկեղեցական ուսումնարաններուն մեծերն ալ մէկ տեղ . և անոց յայտնեց որ կրօնական պաշտամանը վրայօք ուղած ազատութիւնին տալու չի հաճիր ։ Այս առթիւ թագաւորին խօսած խօսքին համառօտութիւնն է այս » ։

« Սակտեպուրի է մորէն անցընել որ էս կրն գտնուի և կը հաճիր անանկ մէկ խնդրոյ մը , որով ուղուներ է ինձմէ որ մկրտութեան և դրօշմ արաւ ըրուութիւններուն մէջէն քրիստոնէական հաւատոյ դաւանութիւնը վերցնելու ։ Կիւղեցւոյ հաւատքը այս հանգանակներուն մէջը պարունակուած է . և էս որ եկեղեցւոյ պաշտպանեմ , հաստատութեամբ միտքս գրեւ եմ որ ասիկայ ամբողջ պահելու ։ Վրիկայ մեղի կը զրուցեմ անանկ բաներով որ Վրուսիայ առաջ կը զրուցեմ կոր , որ ինչ որ լուսն նէ կը լուսն ։ Որքան որ իմ պարտականութիւնս կը ներէր նէ այնքան ձեղն շնորհեցի անցած մարտի 30 ին տուած հրովարտակով . մեր քաղաքական կանոն գրքին հաւմամտ հաւատոյ և խղճի մտաց ազատութիւն ։ Այն հրովարտակին խօսքերը կենթադրեն որ եկեղեցին հիմալուան վիճակին մէջ կը կենայ ։ Սակտեպուրի հրահանգներով ստորագրութիւններ իմ վրաս աղեցնութիւն մը կընեն և միտքս փոխել կուտան . այս տեղս խօսքը ճշմարտութեան վրայ է ։ Ճշմարտութեան կուսակից եղողները կուզեն նէ չորս հինգ հոգի միայն մնացած ըլլան . ինձի ինչ . ասանկ իրենց մէջ որոշող բաղմութիւնը չէ ։ Վրուսիան նիգ աղէկ մտածեցէր . և ձեռք քաղաքականներուն տալու պատասխանելիք այս ըսած մտքս վրայ ըլլայ ։ Այս ստոյգ է որ այն հաւատքը որուն համար ձեր նախնիքը իրենց արիւնովը մկրտուեցան , Պ. Ուշիլի քարոզած հաւատքը չէ ։ Դոյրովքներ գումարելով ձեղն մէկ բաւական աստիճան մը բանալ ուղեցի որ շարժիք և մտքերնիւ բացուի ։ Վերսաւ գիրքիւ չեմ մերժեր . աղէկ կընէր որ դուք ինքնին ետ առնէք . և մէջի խօսքերուն վրայ անգամ մըն ալ աղէկ մը մտածէք » ։

« Թագաւորին այս խօսքերուն մէջ մէկ տագնապ մը կ'երեւի եկեղեցին պաշտպանելու համար . որ իրեն պաշտպանութեանը տակը աւելի քաղաքական եկեղեցի մը եղած է , քան թէ կրօնական ։ Թագաւորը բոլորով արտիւ քրիստոնէութեան յարեալ ըլլալով կաշխատի որ հաւատոյ գնէ հիմունքը անխախտ պահէ . բայց աղբիւն մեծ մտքը այս հիմունքը կուրանայ և վերնալը կուղէ ։ Թագաւորը ինքն ալ գիտէ կոր որ իրեն կուսակից խիստ քիչ մարդ մնացեր է . և հարկ է որ այս պարագայս աւնոր աչքին ալ ծանր բան մը երեւցած ըլլայ ։ Շատ սիրտը կը ցաւի տեսնելով որ աղբիւն մեծ մտքը իր եկեղեցւոյն հաւատքը կը մերժեն կոր ։ Աւ ասոր ձեռքերին իրաւունք ունենալ մը կը ջրընեն բուրթեպաւն աղանդոյն դրութիւնը , որ է քրիստոնէութեան կուսակից եղողները անգամ քրիստոնէութեան ձեռքը կերթալ ։ Այս Պ. Ուշիլի լուսնիս նոյն քրիստոնէութեան խօսքն անէ . ինչ նորադնդ որ հրահանգներ են քրիստոնէութեամբ իրեն խելքին յարմարե

կայ տեղութեան կողմէն ալ թողաւ թէ կամ հրաման չունի . և երբ որ մէկ մեծ մը քրիստոնէից դէմ անկաւութիւն ըրած ըլլալուն համար դանդաւ ըլլել և ստուգուի նէ այն զգանք և անկաւութիւն ընողը կը պատժուի ։ Ստեփան Սեյիմ Բ . և ստեփան Մուրատ Դ . ասանկ մը բոլոր քրիստոնէայիները չարաչեղ ուղեցին . բայց երկու անգամին ալ չեղի իւր իշխանը օրէնքը ձեռք առնելով քրիստոնէից պաշտպան կեցան . թող չի տուի որ թագաւորին կամքը ՚ի գործ դրուի ։

Շատերը կը կարծեն որ քրիստոնէից եկեղեցի շինելու հրաման տալը տաճկաց օրէնքին հակառակ է ։ Օրէնքի տուած պայմանը կարգադրել կը տեսնէ որ այս կարծիք շատ սխալ է . օրէնքի իրեն յայտնի հրաման կուտայ որ « Եկեղեցիներ նորոգեն » ։ Ատեն ատեն ասոր վրայ տեսնուած հակառակութիւնները , որ տեղութիւնը հրաւան չէր տար կամ դժուար հրաման կուտար այս ինչ կամ այն ինչ Եկեղեցիներ նորոգելու , մասնաւոր և տեղական պատճառներ ունէր . որ ամէն մէկը քննուի նէ գիւրաւ կը հասկըցուի . և ամէնէն աւելի տեղ տեսական կանոն մըն էր ։ Որովհետեւ նորոգելու է հրամանը , կըլլայ որ նորոգութեան կարօտ չըլլար , միայն ընդարձակել կ'ըլլայ , ասոր կը հակառակէին . և ասոր համար մէկ եկեղեցի մը նորոգելու հրաման ուղղուի նէ , այն եկեղեցին կը քննուի (քեշի կ'ըլլայ) թէ նորոգուի կարօտ մի . և կը շտապի , որպէս զի նորոգուի պատճառներ մեծցնել չըլլայ . և անկէջ ետքը հրաման կը տրուի ։ Առաջիկայ եկեղեցի չեղած ատեն ալ նորէն եկեղեցի շինելու հրամանը դժուար կ'ըլլէր . որովհետեւ պայմանին մէջ եկեղեցի նորոգելու հրաման կայ , չի կեցած տեղը նոր հիմնելու հրաման չի կայ . բայց հիմա մեծապէս տեղութեան կառաւարութեանը մէջ բռնուած նոր կարգադրութեամբ այս պայմանը գրոյս շնորհած արտօնութիւններէն աւելի ազատութիւն ունին քրիստոնէայի ։

րեւցած բաներն է որ ուրիշներուն ալ կը քարոզէ : Եւսկէ կերելի որ աւագարանական եմք ըսող աղանձ դաւորներուն ժողովքը՝ որ եկեղեցի անուան առած են վրանին , այս քննութիւնն իրենց աղանդայն հիմնական գրութիւնն բռնելով հարկաւորապէս հաւատարմութիւններ կը կրօնընդունեն . քրիստոսական եկեղեցին է հաւատարմութիւնն որ հաւատարմութիւնն է թարգմանը . անկէջ դուրս եղողները հաստատուն հաւատք չեն կրնար ունենալ :

— Սակաւստեւրի քաղաքէն կը գրեն , թէ լեհաց ամբողջ թագաւորութեան Ռուսաստանի հետ միաւնալը վճռուած է եւս չգաւառալու կերպով . և վճիռը պիտի հրատարակուի 1848 յունվար 1 ին : Բաշի մի օր կայ որ Բրուսիայի երեւելի վաճառատն զինները , ինչպէս են Սակաւստեւրի , Պրեզլու , Բլազդի , Տանսի , Եւայն . շատ լեհացի վաճառականներ կան , որ շատ բան կը գնեն ամէն տեսակէ . որպէս զի Էհատան Ռուսաստանի հետ չմիացած հետեւորին առնեն և իրենց երկիրը խօթած գրանդ վին . որովհետեւ անկէջ ետքը ուստայ մարտին թաւրիները դուրսէն ներս մտած ապրանքներու վրայօր Էհատան ալ պիտի բանին . որ հիմախուսն Էհատանի վրայօր եղած թաւրիներէն շատ սուղ են . և շատ տեսակ ապրանք ալ կայ որ բնաւ չեն կրնար ներս խօթել . մանաւանդ կոտեղէն ձեռագործներ . որ հիմա դուրսէն Էհատան կը մտնեն :

ՍՊԱՆԻԱ : Բալիա սպարապետը որ Խաւիստ ըսված ապստամբներուն զօրքը ցրուելու և անոնք հնազանդեցնելու ասոր յանձնուած է , Պարզեւնոս քաղաքը միայն մէկ խումբ մը զօրք ձգելով ուրիշ զօրքերով գէտ ի Սօլիս տեղ Ռէյ ըսուած տեղը երթելու ձամբար կրու :

Ի աֆօնգ գերագաւորը որ Օլոք վիճակին զօրացը հրամանատարն է , մէկ զինուորական դարանի (բուստայի) մը բռնուեցաւ , բայց ժամանակը գիշեր և իր զօրքն ալ կործն և ամառը ըլլալով վտանգէն կըրուցաւ աղաւթի : Հետի զօրքը քիչաւոր էին . Սանդա Բաւ ըսուած տեղին քովերը երեսունի մը չափ ապրտամբներու պատահեցաւ . և ետեւումն ինկաւ : Բաւտամբները գէտ ի Սանդա Էւալա գար ձուցին ձամբանին , որ Բաւտեթօլիք և Պէզալու քաղաքներուն մէջ տեղը կ'իյնայ : Մէկ գիշոր լեռնէ մը ինջնալու տեսնին ապստամբներէն երկու հարիւր հոգի յանկարծ Ի աֆօնգին զօրքը չորս գիշին պատեցին . և միջոց քիչ ըլլալով թիւրմանօթ բանեցնելու յարմարութիւնն չկար , պահիւնով կը կուտէին : Վիշեր ըլլալուն համար պատերազմընդէրը չուտով զատուեցան իրարմէ :

Պարզեւնոսի մէջ խօսք կը պտուեր որ Պ . Ի . Բ . սէբա Սպանիայի ընդհանուր սպարապետին հետ պիտի խօսի Դուանայի սահմանադրուիւր պաշար ուելուն , և Եւտորայ ըսուած աղատ երկիրը զօրք թափելուն վրայ : Եւտորայէն պատգամաւորներ եկած էին Պարզեւնոս , և Բալիա սպարապետը կ'ըսեն որ ասոնց ըսած ըլլայ թէ , Խաւիստեւրուն տէր մի կենար . անոնց օգնութիւնն մի տար . մենք ալ ձեզ հանդարտ կը թողունք : Կ'երեւի որ աղատ երթեւեկութիւնը վերցուելուն վրայ ալ ասոնք բողբ ունին :

ԻՊԱՆԱ : Սօտէնայի դուքսը՝ 1815ին եղած դաշնագրութեանը վրայ Ի ունիւնիայի ալ պիտի տերէր , երբոր Ի ուքայի դքսութիւնը թօքանայի մեծ դքսին իշխանութեանը տակը անցնէր : Ի ունիւնիայի ալ Բիլիճմանայի բնակիչներուն պէս ուրոնց համար ասկէջ առաջ պատմած էինք , թօքանայի մեծ դքսին կառավարութեանէն գոհ ըլլալով , և գիտնալով որ Սօտէնայի դուքսը Էւտորիայի կառավարութեանը կուսակից է , և Էւտորիայի կառավարութիւնը ինչպէս որ ամէն աղատ իտալացւոյ , նմանապէս ընտիճանացւոյ ալ աստիճան է . աւոր համար թօքանայի կառավարութեանէն զատ ուրիշ չէին ուղեր . և ասոր համար մեծ դքսին ալ զերապելը գրեթէ ինչ որ զերեւր Սօտէնայի դքսին ձեռքը չուայ . մեծ դուքսն ալ ասոր հաճելով Սօտէնայի դքսէն ուղեր էր որ Ի ունիւնիայի և Բիլիճմանայի և ուրիշ ասոնց նման տեղերու համար փոխարինութիւնն մը ընէ անոր , և այս երկիրներս թօքանայի իշխանութեան տակը մնան : Բայց Սօտէնայի դուքսը մոտիկ չընելով զինուորական ձառքով այս երկիրներս իր իշխանութեանը միացուցեր էր . և ասոր համար մեծ դուքսն ու Սօտէնայի դուքսը իրարու հետ աւրուեցան : Հիմա Բօսնիա-Էրթի Ի իլլանոս ըսուած օրագիրը կ'ըսէ որ այս բաւորս ըմբնալու վրայ է անանկ կերպով մը , որ թէ ընտիճանայիք և թէ Սօտէնայի դուքսը գոհ պիտի ըլլան : Սօտէնայի դուքսը՝ Վիլհելմի 1815ին դաշնագրութեանը պայմաններուն համեմատ իրեն իշխանութեանը յանձնուելու երկիրներուն փոխարէն ըստակ առնելու կը հաճի կոր թօքանայի մեծ

դքսէն :

Թօքանայի զօրքը՝ որ Բիլիճմանայի սանդա կը կենային , որպէս զի թէ որ ստուերալով պէտք ըլլայ նէ պատրաստ գտնուելու համար աչքերնին Սօտէնայի զօրացը վրայ ըլլայ , կ'ըսուի որ հրաման աւոր են կառավարութեանէն որ անկէջ ելլեն , իրենց սովորական բնակարանը երթան . և Սօտա-Բաւա ըսուած պզտիկ դքսութիւնն ալ թօքանայի հետ պիտի միանայ . կամ աւելի ճիշդ խօսելով՝ Սաւոնիայի և Էւտորիայի և թօքանայի մէջ եղած մարտի միութեանը ընկեր պիտի ըլլայ : Սօտա-Բաւա ըսուած պզտիկ դքսն անանկ է՝ որ թօքանայի երկիրներուն ու Բիլիճմանայի մէջ տեղը կ'իյնայ . և Բիլիճմանայի իշխանութեան գլխաւոր գաւառն է :

Ե.Չ.Գ.Ե.Յ.Ի.Ն

Տատեան՝ աղնուաղարմ գերդաստանը իւր ուսումնասիրական և աղագիրական գործերովը օր աւուր իւր փառքը ու պատիւը աւելցունելով աղագիր ալ փառքը ու պատիւը կ'աւելցունեն կոր , թէ Օսմանեան մեծագոր տէրութեան և թէ օտար տէրութեանց առջեւ : Սօտի պէտք է որ այս աղագիր գերդաստանին և ասոնց նման աղագիրներու մէջ գտնուած ուրիշ գերդաստաններուն յարգը միշտ ճանչնալով անոնց երախտագարտ խոստովանիմք մեք մեզ որպէս զի անոնց ալ սերը աղագիրներու վրայ աւելի տաքնալով՝ աւելի աղագիր յառաջագիմութեանը ջանք ընեն : Եւտորիայի երկու ուրախութիւններն են որ Էւտորայ անուն թիւ 1 պատմական օրագրին մէջ կարգադրեց որ գերագաւոր Տատեան Յովհաննէս Վիլիամ Վիլհելմի Սիլիւսթրեան միաբանութեան վանքը այցելութեան երթալուն՝ այն տեղի աշխատանքը վերապատուելի Հայր յանձնէր է որ նախ մէկ ընդհանուր պատմութիւնն մը չընեն ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ մեր օրը գալով , երկրորդ՝ արդէն շինած երկնադուռնը և երկրագուռնը ներսուն խիստ մեծապայմանք չընեն որոնց երկուքն ալ արգարեւ աղագիր համար շատ կարեւոր բաներ են : Ինչպէս կարեւոր էին հայերէն աշխարհագրագիտները , որ անոնք ալ այն աղագիր ամիրային յանձնարարութեամբը չընուեցան Վիլհելմի Սիլիւսթրեան վերապատուելի Հայր աշխատութեան : Եւտորիայի աղագիր ուսումնական յառաջագիմութեանը համար ուրիշ շատ կարեւոր գիշերք ալ կան որ դուրս սխուած անգամ չեն . բայց անոնց մեջն կաւրեւորապէս է եկեղեցական պատմութիւնը , ուրովհետեւ ինչպէս որ հին և նոր աղագիր քաղաքացի թագաւորութեանց պատմութիւնները մարգա կը վարժեն՝ կը կրթեն և կը զօրացունեն քաղաքական կառավարութեան մէջ նէ , անանկ ալ եկեղեցական պատմութիւնը մեզ կը վարժէ , կը կրթէ և կը զօրացունէ եկեղեցական կառավարութեան ու մեր ընդունած քրիստոնէական ուղղափառ կրօնին մէջ . իսկ մեր գիշերքութեան այս հարկաւորապէս գործըքը աւատածեւն աղագիրի մը նպատակաւորութեանէն զուրկ մնալով մինչեւ հիմա գրեթէ կիսկատար կը կենայ Սայրաքաղաքի մէջ :

Եւտորայ օրագրին մէջ կարգադրած յօդուածներն աւուր օրինակը այս է :

Ա.Չ.Գ.Ե.Յ.Ի.Ն ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՅԱՌԱՋԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Թէ որ տարր տարի յառաջ Կոստանդնուպօլիս տեսնող մը՝ հիմա նորէն տեսնելու ըլլայ , այսչափ քիչ ժամանակուան մէջ հոն եղած ուսումնական ու արուեստական յառաջագիմութեան նայելով՝ չընար հաւատալ որ մի և նոյն քաղաքն ըլլայ : Ինչպիսի մեծ փոփոխութիւնն , ինչ զարմացիկ յառաջագիմութիւնն : Սիլիւսթրեան աստար տարուան մէջ արեւելքի մայրաքաղաքը ու մօտ տեղերը հաստատուած մեծաւ մեծ գործընտրն ու երեւելի գործատուները , այսչափ քիչ ժամանակուան մէջ ըրած յառաջագիմութիւնն ու հասած կատարելութիւնն , դպրոցներուն մէջ սորվող ուսումնականները եւ գործատուներէն երած գործուածքները՝ տեսնողներուն ու ըսողներուն վրայ մեծ զարմացում կը պատճառեն : Եւ փոփոխութիւնն ու յառաջագիմութիւնը այնչափ մեծ է որ Եւտորայի լրագիրներն ալ զարմաւնալով ու մեծամեծ գովութիւններով կը խօսին :

Օսմանեան տէրութեան իր ուսումնասէր ու մեծեւանդ Սուլթանին փութովն ու հոգաբարձութեամբ գիտութեանց ու արուեստից մէջ այսչափ յառաջ երթալով պէտք էր որ նոյն տէրութեան մէջ գտնուող ամէն աղագիրներ վրայ իր բարեբար աղագիրութիւնն ընէր . ինչպէս որ իրօք ալ կը տեսնենք որ կ'ընէ :

Բայց թէ որ աղագիրներու սերը զմեզ չաւարէր , կը համարձակինք հաստատուել որ աս աղագիրութիւնը ամէն աղագիրն աւելի մեր աղագիրն ըլլայ կը տեսնուի : Եւսկիա այնպէս ստոյգ ու յայտնի բանն է , որ ամենեւին յուսցման կարօտութիւն չունի . մարդ կ'ըսէ պիտի որ ըլլայ որ չունենէ ու չիմանայ : Սակայն աղագիր սրտի մը ամենեւին աւելի ուրախականն ու միտմարականն ան է՝ որ աս ընդհանուր յոտ աղագիրութեան հոգաբարձից ըլլալէն ու պտուղը վայելելէն զատ գլխաւոր գործակից ըլլողներն ալ մեր աղագիրներն են : Եւսկիա այնպէս մարդու մը ասոր վրայ համոզուելու համար բաւական է միայն Տիւղեանց ու Տատեանց հոգաբարձ անունները յիշելը , (որոնց ձեռքին ու հոգաբարձութեան տակն են գրեթէ ամէն Կոստանդնուպօլիս և ուրիշ մօտ տեղեր եղող գլխաւոր գործատուները) և չենք սխալի թէ որ հաստատուելու ըլլանք որ ասոնց այնչափ յառաջ երթալուն պատճառը՝ այսպիսի իմաստուն , ճարտար ու գործունէաց մտաց տէր անձինքներու առաջնորդութեան տակն ըլլալն է : Եւ բանս արդէն մեզմէ յառաջ երեւելի անգղիայի լրագիր մը ձեռքին քովի գուշակած ու ծանուցած է : Եւ լրագիրը Օսմանեան տէրութեան մէջ գործատուներուն օրէ օր աւելնալուն ու յառաջ երթալուն վրայ խօսելով՝ աս վճիռը կուտայ . թէ որ աս գործատուները Հայոց հոգաբարձութեան տակն են , ան աստեւ պէտք է որ վախճանք :

Բայց մենք՝ մէկ կողմանէ ըսածնիս օրինակաւ մը յայտնի ընելու , և մէկալ կողմանէ շնորհակալութեան պարտքերնիս հրապարակաւ կատարելու համար , պատշաճ կը համարինք աս յառաջագիմութեան գլխաւոր գործակիցներէն մէկը աս անգամ յիշել : — Օսմանեան տէրութիւնն ու մեծամասն Սուլթանը՝ Տատեան բարեգիտալի Յովհաննէս ամիրային երկայն ժամանակէ վեր իր բարձր պաշտօնին մէջ յուսցուցած հաւատարմութեան , ճարտարութեանն ու իմաստութեանն վրան մեծ հաւատարմութեամբ ստացած ըլլալով՝ տէրութեան գանապան գործատուները իր հոգաբարձութեան յանձնած է , ինչպէս արդէն ամենուրեւ ծանօթ է : Եւսկիա ամենուրեւ յայտնի է որ աս հոգաբարձ անձը անցած տարուան սկիզբները՝ աս գործատուներուն յառաջագիմութեան և ուրիշ նորէն հաստատուելիքներուն հարկաւոր եղած մեքենաները հոգալու ու զաւտարան արուեստաւորներ գտնելու համար տէրութեան կողմանէ Եւտորայ խաւրուած է : Եւ մեքենաները գլխաւորաբար չուլիցի , մետաքսի , երկաթի և ուրիշ ասոնց նման բանի մը գործատուներու հարկաւոր եղած մեքենաներն են , ասոնցմէ զատ իրեն յանձնուած է որ զանազան աստղաբաշխական ու բնաբանական գործիքներ հոգայ : Եւսկիա հաննէս ամիրան նոյն ժամանակէն վեր աս կողմերս կը գտնուի , և Եւտորիայի , Գաղղիայի , Էւտորիայի , Բեզդիայի և ուրիշ երեւելի տէրութեանց մէջ իրեն յանձնուած պաշտօնը կը կատարէ :

Եւ ձամբարգութեան մէջ երկու անգամ ալ Վիլհելմ մայրաքաղաքն եկաւ . վերջին անգամ անցած ամսուան մէջերը հոս հասաւ , ու նոյն ամսոյն 23 ին նորէն Փարիզ գնաց , ուր որ քիչ մը ժամանակ կենտրոն ետեւ Կոստանդնուպօլիս պիտի դառնայ : Եւ վերջին անգաման աս տեղս ուրիշ արուեստական մեքենաներէն զատ զանազան աստղաբաշխական գործիքներ ալ որոշեց , որոնց մէջ շատ երեւելի է մեծ դիտակմը , որն որ բոլոր Եւտորայի մէջ մեծ անուն ունեցող ու տեսաբանական գործիք չինելու մէջ գրեթէ հաւատարմ չունեցող Փիլոսոֆ անուն ճարտարը կը չինէ : Եւ դիտակին առաջական ապակւոյն (մէքսոպիլիք) արամագմին մեծութիւնը 10 1/2 մատնաչափ է . ուստի և կրնանք ըսել որ այսպիսի մեծութեամբ դիտակ մը Եւտորայի գիտանոցներուն մէջն ալ քիչ տեղ կը գտնուի : Եւսկիա ամսոյն ճարտար կերպով չինուած է , որ աստղ մը դիտելու տեսն անոր հետ մէկտեղ կը քալէ ու երբեք չկործնեցնէր :

Եւտորայ ըստ ինքեան յայտնի է որ այսպիսի հոյուկապ անձի մը Եւտորայի մէջ ձամբարգութիւն ընելը՝ աղագիրն որչափ օգտակար բան է , գլխաւորաբար աւելի որ բոլոր հետը տեսնուող մեծամեծ մարդիկներուն առջեւ իր քաղաք , աղնուական ու իմաստուն վարմունքովը աղագիր համարումը պէտք է որ մեծցուցած ըլլայ : Բայց ուրախութեամբ կրնանք զրուցել որ ասկից զատ նաեւ քանի մը տեղ ըրած զանազան յանձնարարութիւններովն ու սրտմունքներովը աղագիր ուսումնական յառաջագիմութեանն ալ մեծ նպատակներ ըրած է . ասոնցմէ միայն մեզի յանձնածները կ'ուղենք յիշատակել : — Թէպէտ աղագիրն թէ՛ աղագիրն և թէ՛ արտաքին պատմութեան վրայ շատ պատմական գրքեր ունի , բայց մինչեւ հիմա ամբողջ , հիմնական , կատարելալ և միանգամայն իր վիճակին ու օգտին համեմատ խիստ ու անաչառ քննութեամբ չինուած ընդհանուր

